

Faxriddin RAJABOV,

Navoiy innovatsiyalar universiteti filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

E-mail: rajabovfaxriddin@mail.ru

Filologiya va tillarni o'qitish kafedrasida dotsenti v.b., PhD N.Sharipova taqrizi asosida

ILLUSTRATIONS TO THE LIFE AND WORK OF THE NURLAT WRITER RAHIM KADIR

Annotation

This article discusses some considerations concerning the life and work of the Nurlat writer, folklorist, comedian Rahim Kadir and his role in the history of literature and folklore, as well as the sources, roots, development and improvement of Nurlat artistic creativity in the history of Uzbek literature.

Key words: Nurata, Kurgan, Bakhshi, creativity, poetics, traditions, cultural heritage, history, territorial creativity.

ИЛЛЮСТРАЦИИ К ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВУ НУРЛАТСКОГО ПИСАТЕЛЯ РАХИМА КАДЫРА

Аннотация

В этой статье рассматриваются некоторые соображения, касающиеся жизни и творчества Нурлатского писателя, фольклориста, комика Рахима Кадыра и его роли в истории литературы и фольклористики, а также источников, корней, развития и совершенствования Нурлатского художественного творчества в истории узбекской литературы.

Ключевые слова: Нурата, Курган, Бахши, творчество, поэтика, традиции, культурное наследие, история, территориальное творчество.

NUROTALIK YOZUVCHI RAHIM QODIR HAYOTI VA IJODIGA CHIZGILAR

Аннотация

Ushbu maqolada nurotalik yozuvchi, folklorshunos, hajvgo'y Rahim Qodir hayoti va ijodining o'ziga xosligi va muallif yaratgan asarlarning adabiyot tarixi va folklorshunoslikda tutgan o'rni hamda Nurota badiiy ijodkorligining manbalari, ildizlari, rivojlanishi va takomillashuvi uning o'zbek adabiyoti tarixida tutgan o'rni xususidagi ayrim mulohazalar haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Nurota, Qo'rg'on, baxshi, ijodkorlik, poetika, an'ana, madaniy meros, tarix, hududiy ijodkorlik.

Kirish. "Haqiqiy adabiyot ruhiyat alifbosidan dars beradi; aql va tuyg'ular o'yinidan yaraladi. Har qanday ijodda chin yurakdan yozish, o'ylab va o'ynab yozish, so'ylanib yozish, o'chirib yozish, yozib o'chirish, eng muhimi, iymon va vijdon bilan haqiqatni xolis yozish lozim. Ko'rganlaridan ko'chirib, bironlarning insholarini stilistik tarafdin o'zlashtirib kitob yasash bilan iztirobli ijod, ijod zavqi o'rtasida farq bor"[1].

Nurotalik ijodkor Rahim Qodir aynan shu sifatlarini o'zida mujassamlashtirgan holda badiiy va ilmiy ijod bilan shug'illandi. Rahim Qodir 1950-yil 14-martda Navoiy viloyati Nurota tumanida tug'ilgan. 1957-1959-yillar tumandagi 2-maktabda, 1959-1965-yillar 7-son maktab-internatda, 1965-67-yillar A.S. Pushkin nomli maktabda o'qigan. Maktabni tugatib, tuman pochta bo'limida xizmat qilgan. Aynan shu davrda muallifning so'zga bo'lgan munosabati va Nurotaning qadimiy boy madaniy merosiga bo'lgan qiziqishni pochta bo'limiga kelgan gazeta va jurnallarni sinchiklab o'rganish shakllantirdi. 1968-yil ToshDUning Jurnalistika fakulteti talabasi bo'lgan. Bo'lajak olimning talabalik davri Toshkent muhitida yashash uchun qo'shimcha ishlashni talab etdi. Avval qurilishda, so'ng "O'qituvchi" nashriyotida korrektor, bosmaxonada ishchi sifatida faoliyat ko'rsatdi. 1976-yil Nurota tuman radioeshittirish bo'limida, 1978-yil tuman Ilg'or chorvador(hozirgi "Nurnoma") gazetasi mas'ul kotibi, 1982-yil Navoiy viloyat gazetasi "Do'stlik bayrog'i"da mas'ul kotib, 1983-yil Viloyat radioeshittirish bo'limi xodimi, 1989-yil Navoiy viloyati Yozuvchilar uyushmasi bo'limi raisi, 1999-yil O'zbekiston Respublikasi Teleradiokompaniyasi muxbir lavozimlarida faoliyat ko'rsatgan.

Nurotalik yozuvchilar tomonidan Rahim Qodirning folklorshunos [2], yozuvchi [3] va madaniyat xodimi[4] ekanligi alohida e'tirof etildi. Rahim Qodir faoliyatining

asosiy qismini Nurota madaniy merosi va tarixini o'rganishga bag'ishladi. Nurotalik baxshilarni o'rgandi, kitobxonlarga tanishtirdi. Olimning ilmiy-ijodiy jihatdan shakllanishiga asosan kitob o'qish va o'z ustida ko'proq izlanish turkni bo'lganligini e'tirof etadi. "Folklor asarlarining o'zi ham uni yaratuvchi xalqning nimaga qodirligini, o'tmishi madaniyati qay darajada ekanligini ko'rsata oladi. Xalq ijodi asarlari o'zining mukammalligi, mazmunan chuqurligi, tarixiyligi bilan ajralib turadi. Chunki uning yaratuvchisi umum, ko'pchilik. Folklor ko'pchilikning fikri, tafakkuri, didi, tuyg'ulari majmui. Asrlar oshib, o'zida yangi davr qarashlari, shu davr kishilari intilishlarini aks ettiruvchi, vaqt o'tib sayqallashib, turli o'zgarishlarni ifodalovchi mazmun va shakl jihatdan mukammalashib boradigan va xalq ijodi janrlari uni yaratuvchi xalqning abadiy, barqaror yodgorligi, ma'naviy xazinasi sifatida avloddan avlodga o'taveradi" [5] Rahim Qodir ana shunday adabiyotimizning folklor bo'limini nurotalik yangi baxshilar yangi dostonlar bilan boyishiga xizmat qildi.

Olim yillar mobaynida madaniy merosning bir qismi bo'lgan xalq og'zaki ijodini o'rganish borasida nurotalik baxshilar va ularning ijodini o'rgandi. Har bir janrning o'ziga xosligi shundaki, ular yagona maqsadga insonning ijtimoiy masalalarini yoritishga qaratiladi. "Poetik shakllar muayyan mazmunni faqat o'z imkoniyatlari doirasida ifodalaydilar. Binobarin, faqat birgina mavzudagi lirik kechinma bir vaqtning o'zida ham g'azal, ham ruboiy shaklida ifodalanganda, ularda tug'ilgan taassurot, g'oyaning keng yoki tor ifodalanish darajasi turlicha bo'ladi. Demak har bir janr hayotiy mazmunga-mavzu, g'oya kabilarga befarq poetik shakllar emas. Bu narsa folklorida aniq ko'zga tashlanadi. Chunki og'zaki poetik janrlarning nafaqat poetikasi va hayotiy qamrov darajasi, balki ularning ijro o'rni, ijro shakli va

funksiyalari folklorida aniq hisobga olinadi. Masalan, to'yda yig'i-yo'qlov aytilmaganidek, motamda alla yoki kelin salom aytib bo'lmaydi. Ma'lum bo'ladiki, har bir poetik shaklning o'ziga xos tasvir yoki ifoda imkoniyatlari hayotiy vazifalari mavjud bo'lib, shaklning ana shu talablari orqaligina mazmun qamrab olinadi"[6].

Nurota dostonchiligini shakllanishida samarali ijod qilgan Qo'tir [1] qishlog'lik Bekmurod (Jirav [2]) Jo'raboyev, Qurbon jirov, Chanko't jirovlarning ijodiga bag'ishlangan "Baxshi izidan"[7], "Bekmurod jirov"[8], "Qo'tirqishloq dostonchiligi" [9], "Xalq kuychilari" [10], "Chanko't jirov" [11], "Qurbon jirov" [12], "Bekmurod jirov" [13], "El sevgan kishi" [14], "Xalq shoiriga ehtirom" [15], "Qalblarda qolgan iz" [16], "Ulug' shoir o'tgan" [17], "So'z durining sohibi" [18], "Chanko't jirov" [19], "Chanko't jirov" [20] kabi maqolalarni e'lon qildi.

"Nurota rayonining Qo'tir, Zulmsaroy, Zulqarnayn, Jadir va boshqa qishloqlarida ham XIX asrning ikkinchi yarmida bir qator xalq baxshilari ijod etganlar. Zulmsaroyda Ashur baxshi, Qurbon baxshi, Jadirda Esirgap baxshi, Sovuqbuloqda Jiyaboy baxshi va hokazo"[21].

Rahim Qodir yuqoridagi maqolalarda Nurota dostonchiligi, tarixi, baxshilar repertuarining qamrovi, baxshilarning aytish uslublari va O'zbek folklorshunosligidagi o'rni xususida batafsil to'xtalib o'tadi. Olim baxshilarning yuksak saviyada shakllanib dostonlarni maromida kuylashni o'rgangan ustozlari xususida ham afsuski qisqa ma'lumotlarni yoki faqat nomlarinigina keltirib o'tadi xolos.

Yozuvchi bu boradagi ishlarini yana izchil davom ettirdi. O'zbek folklorshunosligini yetuk baxshisi Ergash Jumanbulbul haqida "Baxshilar sarvari"[22] nomli asar yozdi. Muallif asarda O'zbek dostonchiligining uzoq yillik tarixiy qatlamlari, Qo'rg'on dostonchilik poetik maktabi, uning vakillari-baxshi -shoirlarning mashaqqatli hayoti, o'zbek folklorshunoslik fani vujudga kelayotgan daslabki yillarning qiyinchiliklari, o'sha davr muhitining ijtimoiy-siyosiy manzaralari kabi voqealar, tasvirlar bevosita buyuk shoir taqdiri bilan bog'liq aks ettirilgan.

"Muhammad Jonmurod o'g'li (Po'ltan baxshi) o'z asarlari bilan butun O'zbekistonga mashhurdir. Uni yaqin-yaqingacha elliklab dostonni yodda tutishini so'ylar edilar"[23]. Olimning baxshi haqidagi "Po'ltan shoir ibrati" [24] asari ham uning O'zbek dostonchilik san'ati namoyandalari baxshi shoirlarining mashaqqatli hayotlari,

baxshining tengsiz quvvai hofizasi, so'z va soz sirlarining bilimdoni ekanligi hamda Po'ltan shoirning murakkab kechgan umri tafsilotlariga bag'ishlangan.

1891-yil hozirgi Samarqand viloyati Qo'shrabot tumanining Oqchop qishlog'ida tug'ilgan. Ota onadan yetim qolib, Umri ismli so'zga chechan, to'y-ma'raka, ayollar gurungi bazmining suxandoni hazil-mutoibaga hozirjavob ammasi qo'lida tarbiyalangan baxshi Abdumurod Berdixol o'g'lidan "Bo'tako'z"[25] dostonni yozib oldi. "Ma'lumki, "Go'ro'g'li" turkum dostonlar silsilasi rang-barang, ko'lami keng, o'tmish voqealari, qahramonlari va misilsiz romantik tasvirlarda badiiy ifodasini topadi. Har bir ijrochi quvvai hofizasida uni kengaytiradi, o'ziga xos rang-bo'yoqlar orqali sayqal beradi. "Bo'tako'z" an'anaviy "Go'ro'g'li" turkumida ko'p ifodalangan Avaz hayotiga bag'ishlanadi, uning sevgisi, qahramonligi talqin qilinadi. Aslida: voqealar rivoji, maqsad-muddaoning nihoyasidan aniqki, Avazning Qunduz va Yulduzga borishi, uylanishi... Biroq Bo'tako'z bilan Avazning uchrashuviga bir to'qnashuv-butun asar rivojini o'zgartirishda "kalit" bo'lishi" [25]voqealari tasvirlangan.

Rahim Qodirning badiiy ijod sohasida faoliyati ham alohida ahamiyatga ega. Bu borada hayotiy voqealar asosida jonlantirilgan qiziq hikoyalari, chuqur falsafiy mulohazalarga undovchi fikrlar, inson tabiatiga xos bo'lgan xususiyatlar asosiga qurilgan "Yomg'ir gullari" [26], turmush chorrahalarida goh halol, goh birozgina ustomonlik bilan kun ko'rishni o'ylayotgan odamlar. Ularning har xil fazilatlarini kulgiga olingan "O'zlari kim?" [27] hamda turli yoshda va turli kasbda mehnat qilayotgan ayrim navoiylik ijodkorlarning qisqa tarjimai holi va ijodidan namunalar yig'ilgan "Zarafshon ohanglari" [28] kitoblari ham o'quvchilar tomonidan sevib o'qilmoqda.

Xullas Rahim Qodirning O'zbek adabiyotshunosligi va folklorshunosligidagi ijodini alohida ta'kidlash joiz. Olimning olib borgan ilmiy izlanishlari samarasi o'laroq bugun Nurota dostonchiligi, baxshilar hayoti va ijodi mazmun kasb etmoqda. Alohida e'tirofga loyiq jihat shundaki, Nurota dostonchiligini ilmiy jihatdan tadqiq etish borasida ko'lamlari ishlar amalga oshirilganligi kelgusidagi tadqiqotlarga zamin hozirlaydi. Rahim Qodirning ilmiy qarashlari ushbu maqolada qo'limizda mavjud materiallar asosidagina yoritishga harakat qilindi. Kegusida Nurota dostonchiligi borasidagi ilmiy mulohazalarimizni yanada kengroq o'rganish navbatdagi vazifalarimizdan biri hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. Ijodkor Rahim Qodirning aytishicha baxshi degan so'z Nurota qishloqlarining ba'zilarida jirav atamasi bilan ifodalanadi.
2. XIX asrning oxiri XX asrning boshlarida Qo'tir qishloq bo'lgan va u yerda dostonchilikning kichik maktabi ham bo'lgan. Bekmurod jirovning ona tomonidan bobosi Eshmurod baxshi bo'lgan hamda amakvachchalari Xolmurod Nurmurod va Ergashlar ham yetuk dostonchi bo'lgan.(Bu haqida qarang: Qodirov R. Bekmurod Jirov // Ilg'or chorvador(hozirgi "Nurnoma"). 1978, 23 dekabr, 3 bet)
3. Bahodir Karim. Ruhiyat alifbosi. T.; 2018. 364 b
4. Mirzayev T. Ustozlar safdoshlar izdoshlar. T.; "Tafakkur tomchilari". 2021. 384 b
5. Mustafoyev S. Tabarruk nurli Nurota. T.; "Turon zamin ziyo". 2015. 260 b
6. Mirzayev B., K.Ahmatqulov. Nurota tarixidan lavhalar. T.; 1997. 40 b
7. Xo'jayev T. XV asrning birinchi yarmi o'zbek adabiyoti va folklor. T.; "Fan" nashriyoti. 2008. 132 b
8. Sarimsoqov B. Badiiylik asoslari va mezonlari. T.; 2004. 127 b
9. Qodirov R. Baxshi izidan. //Lenin yo'li(hozirgi "Zarafshon"). 1977, noyabr
10. Qodirov R. Bekmurod Jirov. //Ilg'or chorvador(hozirgi "Nurnoma"). 1978, 23 dekabr
11. Qodirov R. Qo'tirqishloq dostonchiligi//Lenin yo'li(hozirgi "Zarafshon"). 1979, 9 yanvar
12. Qodirov R. Xalq kuychilari //Lenin yo'li(hozirgi "Zarafshon"). 1979, yanvar
13. Qodirov R. Chanko't jirov //Lenin yo'li(hozirgi "Zarafshon"). 1979, yanvar
14. Qodirov R. Qurbon jirov //Lenin yo'li(hozirgi "Zarafshon"). 1979, yanvar
15. Qodirov R. Bekmurod jirov //Lenin yo'li(hozirgi "Zarafshon"). 1979, yanvar
16. Qodirov R. El sevgan kishi. //Ilg'or chorvador(hozirgi "Nurnoma"). 1979, 4 oktyabr
17. Murodov M. Qodirov R. Xalq shoiriga ehtirom. //Ilg'or chorvador(hozirgi "Nurnoma"). 1980, 29 may
18. Qodirov R. Qalblarda qolgan iz. //Ilg'or chorvador(hozirgi "Nurnoma"). 1979, 29 sentyabr
19. Qodirov R. Ulug' shoir o'tgan. //Ilg'or chorvador(hozirgi "Nurnoma"). 1979, 13 sentyabr
20. Qodirov R. So'z durining sohibi. //Kommunizm uchun. 1978, 5 yanvar

21. Qodirov R. Chanko't jirov. //Ilg'or chorvador(hozirgi "Nurnoma"). 1978, 31 yanvar
22. Qodirov R. Chanko't jirov. //Ilg'or chorvador(hozirgi "Nurnoma"). 1978, 12 fevral
23. Mamarasulov B. Bekmurod baxshi. //Ilg'or chorvador(hozirgi "Nurnoma"). 1974, 28 sentyabr
24. Qodirov R. Baxshilar sarvari. T.; "O'zbekiston". 2018. 320 b
25. G'.G'ulom. Adabiy-tanqidiy maqolalar. T.; "Fan".1971. 432 b
26. Qodirov R. Po'ltkan shoir ibрати. T.; 2015. 244 b
27. Bo'tako'z. Doston. (Aytuvchi: A.Berdixol o'g'li. Nashrga tayyorlovchi: R.Qodirov). T.; "Yozuvchi", 1998. 96 b
28. Qodirov R. Yomg'ir gullari. T.; 2019. 332 b
29. Qodirov R. O'zlari kim?. T.; 1995. 64 b
30. Zarafshon ohanglari. (To'plab nashrga tayyorlovchi: R.Qodirov). T.; "Yozuvchi", 1998. 88 b